

o napretku u istoriji

milan kovačević

Šta podrazumevamo pod pojmom napredak? Kakvu promenu nekakvog stanja možemo da smatramo napretkom?

Da bismo neku promenu smatrali napretkom, neminovno je da ona ima svojstvo nepovratljivosti ili ireverzibilnosti. Naime, ako govorimo o istoriji u nekim vremenskim stanjima, onda svako novo vremensko stanje mora biti drukčije u odnosu na ranija vremenska stanja.

Izvesno je da ireverzibilnost, sama za sebe, nije dovoljna da bismo govorili o napretku. Ako, recimo, mešamo karte, izvesno je da će novo stanje, koje smo dobili mešanjem, biti različito od ranijeg stanja. Štaviše, izuzetno je mala verovatnoća da se u tom mešanju u potpunosti ponovi raniji raspored karata. Pa ipak, složićemo se s tim da niko ne bi smatrao da su ta nova stanja – iako su potpuno nova – neki napredak u odnosu na polazno stanje, kad smo počeli s mešanjem karata. Zato, uz ireverzibilnost, treba navesti još neko svojstvo da bismo mogli govoriti o napretku. To je, prvo, upravljajenost ili direktivnost. Promena treba da bude upravljena u nekom pravcu.

Međutim, ni upravljajenost (direktivnost) ni ireverzibilnost, ne daju još uvek pojam napretka; možemo da govorimo o promenama koje su i ireverzibilne i direktivne, pa da, ipak, nisu progresivne. Recimo, takav je slučaj u fizici s drugim zakonom termodinamike: imamo prvo ireverzibilni proces – toplija tela prenose toplotu telima hladnijim od sebe i, kako je taj proces konstantan (stalni pad temperature), ova promena se može nazvati direktivnom. Zato je potrebno još jedno svojstvo da bi se govorilo o napretku. To svojstvo je aksiološko merilo: nova stanja treba da budu *bolja* od ranijih.

Sada bih, s obzirom na ova tri svojstva koja sam naveo, napredak definisao kao promenu upravljajenu prema boljem stanju ili boljim uslovima. Na sličan način može se definisati napredak kontrarnim pojam – nazadak: nazadak je direktivna i ireverzibilna promena upravljena prema nečem što ocenjujemo kao gore.

S obzirom na karakter poboljšanja, možemo govoriti o uniformnom ili pravolinijskom napretku, kada promenu posmatramo u kontinuiranom vremenskom nizu, pri čemu se svako novo stanje smatra poboljšanjem u odnosu na ranija stanja. Kasnije ćemo videti da su najčešće kritike ideje napretka usmerene upravo na takvo shvatanje istorije, prema kojem je svako novo vreme bolje od starog vremena. Međutim, pored tog uniformnog ili pravolinijskog napretka koji se temelji na kontinuiranosti, govorimo i o diskontinuiranom (skokovitom, krivudavom) ili statističkom napretku, čija ideja dozvoljava vremensku fluktuaciju vrednosti: ono što je kasnije, samo je u statističkom proseku bolje; dakle, dozvoljavamo i neka privremena nazadovanja, tako da napredak nije pravolinijski.

Početak ideje napretka u filosofiji istorije obično se vezuje za hrišćanstvo, iako bi pravo pitanje bilo: da li ono što hrišćanstvo naziva napretkom, možemo smatrati napretkom u našem smislu reči? Reč je o hrišćanskoj ideji o srećnoj budućnosti i dolasku Mesije. Tu je reč o kraju – eshatonu, koji je isve rešavajući, koji rešava sve ljudske nedaće i, naravno, sve istorijske nedaće. A tom sveršavajućem kraju ne prethodi neko stanje napredovanja, čak ni neko stanje pripreme za napredovanje, nego se ljudska istorija u hrišćanstvu tumači kao pad i degeneracija, tako da je eshaton kraj degeneracije, njen prestanak, i povratak čoveka i čovečanstva Bogu.

Ideju napretka, po mom mišljenju, treba vezivati tek za građanske ideje XVIII veka, i to za Kondorsea. On je 1793. napisao knjigu koja se naziva *Skica istorijskog pregleda napretka ljudskog razuma*, u kojoj je napredak posmatrao kao univerzalan. Čovek i čovečanstvo napreduju kako umno, tako i u moralnom i fizičkom pogledu. Kada je reč o umnom napretku, Kondorse na prvom mestu govori o napretku u metodama, zatim o napretku u naukama i umetnosti. Umni napredak je beskrajan, pravolinijski i kumulativan. Kondorse misli da nauka ima potpuno sigurne temelje i da tu ne treba ništa da se menja, nego će daljim napretkom nauke količina ljudskoga znanja neprestano rasti i u tom smislu neprestano se poboljšavati. Kad govori o moralnom napretku čovečanstva, Kondorse, pre svega, misli na praktični i društveni moral. Kao čovek koji je bio učesnik revolucije i, kao što znamo, žrtva te revolucije, on je pod moralnim napredovanjem podrazumevao napredovanje čovečanstva u jednakosti. Kad je reč o fizičkom napretku, Kondorse na prvo mesto stavlja dužinu života. Ljudi će, zahvaljujući nauci, a i socijalnom staranju, razvijenim socijalnim službama, živeti duže. Ima napretka zahvaljujući nasleđu i odabiranju, nauka će uticati čak i na način kako će se genetski razvijati ljudski rod, tako da će čovek u telesnom pogledu biti sve savršeniji i savršeniji.

Ova, pomalo detinjasta ideja o univerzalnom napretku, vrlo brzo je bila predmet napada drugih građanskih mislilaca XVIII veka, pre svega Rusoa. Ruso je prihvatio napredak u naukama, ali nije prihvatio napredak u umetnosti i moralu. U svojim knjigama, on je nastojao da pokaže da čovečanstvo u civilizaciji kakva je evropska ne napreduje u moralu u odnosu na prvobitno stanje, već nazaduje, a pravog napretka čovečanstva nema bez napretka u moralu. Rusoova misao, međutim, nije na strani nazatka. Ruso veruje da se može napraviti buduće stanje u kojem će se moralni nivo civilizovanog društva podići na nivo prvobitnog društva, pa kada se takav moral ujedini s razvijenom naukom i umetnošću, dobiće se novo, kvalitativno sasvim drugojačije društvo.

Slično misli i Kant. I za Kanta je ta rusoovska romantična ideja centralna – nema napretka u čovečanstvu ako se ne može govoriti o napretku u moralu. Najdalje je u razvitku romantičarske ideje napretka otišao Hegel, koji je identifikovao napredak s pojmom duha. Napredak kroz ljudsku istoriju Hegel posmatra kao napredovanje u slobodi. Sažeto rečeno, on svetsku istoriju deli na tri stadijuma. Na prvom stadijumu ljudi znaju da je jedan slobodan – to je stadijum istočnjačkih despotija. Onda ide klasično robovlasništvo – kako ga mi danas zovemo – gde ljudi znaju da su neki slobodni – to su Grčka i Rim. I na kraju, germanska carstva, u kojima su svi slobodni. To je svetski duh koji se razvija kroz istoriju. Dijalektika je metod preko kojega može da se svetski duh sazna, s jedne strane, a s druge, dijalektika je unutrašnji pripic samorazvitka svetskog uma.

U Engleskoj je najistaknutiji predstavnik ideje napretka Džon Stjuart Mil. Njegov koncept je dosta sličan Kontovom – s tim što se i Kontova i Milova ideja bitno razlikuju od ovih ideja o kojima smo do sada govorili. Ove ideje uključuju u sebe vrednost, ideja napretka kod svih ima vrednosnu komponentu. Tek kod Konta i Mila pojam napretka oslobođen je vrednosti. Osnovnu »vrednost« predstavljaju produktivnost, čovekovo gospodarenje prirodom. Međutim, ono što njihovo gledište čini specifičnim u odnosu na ranije izložena gledišta je napredak bez sreće. Štaviše, napredak se zasniva na ljudskoj nesreći. »Svako poboljšanje je delo nezadovoljnika« – kaže Mil. Radost, blaženstvo i slična prijatna osećanja, ne doprinose napretku. Nezadovoljstvo i patnja su, zapravo, *conditio sine qua non* napretka.

Ta ideja, da je napredak neka vrsta sreće u nesreći, da se on, zapravo, zasniva na nesreći ljudskog roda, najkvalitetnije je izložena kod Sig-munda Frojda. Sam napredak se, po Frojdu, zasniva na suzbijanju želja, na suzbijanju nagona, pa se tako stvara osnova kulture za koju važi načelo realnosti. A to načelo realnosti je isto što i načelo represije: reč je o tome da se dva osnovna nagona: nagon Erosa i nagon Thanatosa sublimiraju. Sublimacija za nagon Erosa je rad, a za nagon agresije ili Thanatosa je gospodarenje prirodom i ljudima. Dok se rad, spolja gledano, pojavljuje kao konstruktivni činilac u ljudskoj istoriji, gospodarenje ljudima i prirodom se pokazuje kao destruktivni kulturni činilac. Napredak, kod Frojda, sledi automatski, sublimacija se proširuje i intenzifira, produktivnost postaje cilj, svrha po sebi. Zato je ljudska istorija polje dominacije. Poznata je Frojdova priča o despotu »ocuc«, koji zavodi despotiju nad »sinovima«: »sinovi« vremenom uspevaju da se oslobode ubijajući »oca«; međutim, carstvo slobode, koje osvaja, privremenog je karaktera – »sinovi« vrlo brzo shvataju da ne može da se upravlja bez represije. Zato sami zavode sistem represije, samo što sad poluga te represije nije više despot »otac«, nije više ličnost, nego su to sa-vest i različite moralne norme. Moral se pojavljuje kao vrsta represije. Kad se posmatra kroz ljudsku istoriju, Frojd veruje da se ta dva procesa, despotizam »oca« i proces revolucionarnog oslobođenja do pada u moralnost i sa-vest, ciklički menjaju tokom čitave istorije.

Posebnu grupu shvatanja o ideji progressa u istoriji predstavlja socijalistička misao. Opet treba početi s XVIII vekom, s Morelijem, Mablujem, sa Sen Simonom, nastaviti preko Prudona do Marksa i savremenih marksista. Marksizam, u svojoj biti, mora biti na strani napretka, jer je ideologija klase u usponu, klase koja treba da ostvari jedno novo stanje društva. Ako to novo stanje društva nije bolje – zašto bi i počinjalo? Koliko se Marks oslanja na budućnost i koliko malo ceni prošlost, najbolje svedoči jedna njegova misao iz 18. brimera *Lujza Bonaparte*, gde kaže da »tradicija svih mrtvih generacija pritiskuje kao more mozak živih«.

Od marksista, karakteristično shvatanje ideje napretka ima Bloh. Njegov napredak je pomalo hegelovski »mračno progresivan«. To je, opet, napredak kroz nesreću, pri čemu Bloh misli, pre svega, na industrijsku revoluciju. Industrijska revolucija plaćena je po cenu otuđenja ljudskog rada (kao što je, prvo, manufakturni, pa onda industrijski, automatizovan rad itd.). Hegelovstvo Blohovo vidi se i u tome što je za njega napredak nešto konačno, što ima cilj, ima svoj eshaton. Taj eshaton je *homo homini homo* – jedan, dakle, moralni princip, željeno stanje u kojem će čovek postati čoveku samosvrha. Hegelovstvo Blohovo budućnost posmatra u prošlosti: ono što je bolje, nikada nije sasvim novo. Nešto što je dobro (poput Hegela, Bloh misli da se može govoriti o objektivnom dobru) ukrcava se u kola vremena i putuje, putuje kroz vreme. Bloh veruje da se ono tokom vremena bogati, da ta kola dobroga postaju tokom vremena sve teža i teža.

Zatim, tu je Herbert Markuze sa svojom koncepcijom, koja predstavlja neku vrstu sinteze Frojdovih i Marksovih shvatanja. Počev od Frojdove ideje o represivnom napretku i Marksove ideje otuđenog rada, Markuze želi jednu budućnost u kojoj bi tekovine represivnog napretka – nauka, umetnost, civilizacija uopšte – bile do te mere razvijene da bi načelo represivnosti, na kojem se zasniva taj napredak, bilo ukinuto i tako se izašlo iz onog Frojdovog kruga. Izmireni razum i senzibilitet, ravnoteža, rad kao igra, a igra kao najviši sadržaj života – eto željene budućnosti.

Istovremeno s ovim koncepcijama napretka u istoriji, a naročito u XIX i XX veku, nastaje niz koncepcija koje su im se oštro suprotstavile. Nemam nameru da se ovde posvetim svim tim koncepcijama. Pomenuću samo neke istaknute autore. Prva reakcija došla je od Artura Šopenhauera, potom od Ničea, Kjerkegora, Špenglera, Berdajeva, itd. Ne mislim da izlažem koncepcije svakog od njih, samo ću nastojati da istaknem nekoliko argumenata protiv ideje napretka, koji mi se čine najrelevantnijim.

Kao prvi argument protiv ideje napretka u ljudskoj istoriji, navodi se usamljenost čoveka u stvaranju istorije. Naime, s obzirom na to da je univerzum lišen smisla, da univerzum zna samo za reverzibilnost i ponavljanje, ne nikako za nešto što može da bude bolje, čovek se javlja kao specifično biće prirode koje stvara nešto bolje, i u tom smislu ostaje u univerzumu sam, bitno drukčiji od prirode. Ideja napretka u istoriji kopa jaz između čoveka i prirode. Pitanje je, naime, i psihološko i metafizičko – da li čovek može da izdrži taj jaz, može li da se u kosmosu oseća tako usamljen i da li je dobro biti tako sam? Ukoliko ima napretka, taj jaz je vremenom sve dublji. Da bi se upravo ovaj jaz otklonio, filosofija napretka pozivaju se i na neke snage koje nisu kontrolisane svešću, dakle, nekakvim čovekovim radom. U tom smislu se i kod Hegela i u marksizmu govori o objektivnoj dijalektici: istorija pre Marksa nije bila u lutanju, iako ljudi nisu znali osnovne zakone istorije. Ako se mi pitamo: ko je, onda, bdio nad istorijom dok ljudi nisu saznali zakone istorije? – odgovor je da je nad njom bdio objektivni logos. I nakon brižlji-

vog čitanja Hegela i Marksa, ne bi se moglo reći šta je taj objektivni logos. Čini mi se da ideja objektivnog logosa, unutar njihovih shvatanja, ima istu onu ulogu koju je imala ideja Boga i neke druge transcendentne ideje.

Drugi prigovor je u ovom: ideja napretka je vezana za ideju ljudskog stvaranja istorije, ali to stvaranje istorije je manipulacija i iluzija. Ovaj prigovor je na najkvalitetniji način izložio Mirče Elijade. Istoriju stvara, po Elijadi, neznačajna manjina rukovodilaca ili ranije generacije. Ranija pokolenja definišu zadatke za mlade, oni te zadatke nasleđuju, nastoje da ih ostvare, tako da u svom izboru nisu slobodni kako će graditi svoju budućnost, nego su u zavisnosti od ranijeg stanja – baš to Marks kaže onim »tradicija svih mrtvih generacija pritiska kao mora mozak živih«. Napredak u istoriji je iluzija, po Elijadi, zbog toga što istoriju pišu pobednici. Uvek se sukob (revolucionarni, ratni, ili neki drugi sukob) završava pobedom jedne strane. Ne tvrditi napredak; znači priznati da oni koji su pobedili nisu bili u pravu. Zbog toga oni koji pobeđu u sukobu moraju da tvrde da su u pravu, da bi rat, nasilje, često skopčani s moralnim skrupulama, dobili kakvo – takvo opravdanje. Naravno, kad je reč o stvaranju istorije, ona se uvek stvara na račun drugih, a ti se drugi obično ne pitaju da li će se to stvoreno stanje smatrati napretkom ili neće; kao pobeđena strana, oni nemaju pravo glasa.

Treće. Ideja napretka je vezana za nešto nadistorijsko, večno, što izmiče vremenu. To se najbolje vidi s idejom kraja. Napredak se posmatra s obzirom na moralne norme i neke humanističke vrednosti koje treba ostvariti. Ako istorija mora da bude podvrgnuta nečemu što je vanistorijsko, onda se s pravom može postaviti pitanje: da li, u tom slučaju, možemo govoriti o napretku u istoriji, ili je napredak neki transcendentni zakon – zakon kojem se istorija mora pokoravati kao što se, recimo, planete pokoravaju zakonu gravitacije? Zato Kasirer s pravom kaže da istorija ne bi smela da ima drugo značenje nego da bude sluga životu i delovanju, a ako se istorija postavi iznad gospodara, iznad života, onda ona ne samo da neće doprineti razvitku, nego će ga kočiti.

Četvrto. To je obogotvorenje budućnosti na račun prošlosti i sadašnjosti. Ovakvu kritiku ideje napretka dao je Berdajev. Reč je o tome da je ideja napretka u istoriji, po Berdajevu, nemoralna. Ta nemoralnost se sastoji u tome što se sve ranije generacije posmatraju kao sredstva ili oruđa, kao beočuzi za sreću budućih generacija, a ne kao ljudi, ne kao ličnosti, ne kao samosvrha. Starija generacija je samo sredstvo, cilj je nova generacija – nemoralno je tretirati čoveka kao sredstvo. Ideja napretka u istoriji pati od – kako Berdajev kaže – neograničenog pesimizma prema prošlosti i neograničenog optimizma prema budućnosti. Ono što je Marks rekao da »tradicija svih mrtvih generacija pritiska kao mora mozak živih« – Berdajev bi to nazvao neograničenim pesimizmom. Zato će on, suprotno Marksu, reći da je buduće pokolenje »vampir« svih prethodnih pokolenja, da živi od krvi svih radnijih generacija. Patnja, nesreća ljudska – ma kako se ona kompenzira nekakvom zamisli o nekakvom napretku – nikada ne može biti stvarno kompenzirana. Setimo se dečje suze Dostojevskog: nikakav napredak i nikakvo buduće društvo, ma kako ono bilo srećno, zamišljalo se kao srećno, ne mogu da opravdaju dečju suzu, ne mogu i ne smeju da budu stvarni po cenu dečje suze.

Peto. Ideja napretka paralizuje za »sada«, u sadašnjosti. Doista, u tome ima mnogo istine. Ako smo sigurni da će sutra biti bolje, pa skoro da nije važno kako je danas, čak nije važno ni da li smo nemoralni i da li sada pravimo nekakve zločine ili prekršaje. Sve će, ako će sutra biti bolje, to biti opravdano. Tako vera u napredak oslobađa od etičkih razmatranja. I kad se, recimo, govori o Lenjinovom makijavelizmu, ili se govori o tome da revolucionari vrlo često polaze od devize da cilj opravdava sredstvo, upravo

se ide na to da napredak opravdava sve žrtve koje moraju da budu položene na njegov pijedestal.

Šesto. Ako u istoriji ima napretka, onda u istoriji ima slobode. Ljudi su slobodni u onoj meri u kojoj napredak postoji. Na taj način Hegel i Marks govore o ljudskoj slobodi. Sloboda je uvek tu mera napretka. U kojoj meri smo mi ovladali nužnošću, ovladali zakonom prirode i zakonima ljudskog društva, u toj meri možemo govoriti o napretku. Ali, ako je sloboda u pitanju, onda takvo znanje ne može da bude predmet nauke, izmiče nauci. Ako je istorija sloboda, ona ne može da bude predmet nauke, jer je slobodna delatnost u principu nesaznatljiva. Uz to se dodaje da je ideja napretka akc,db aksiološka ideja, da je sud o napretku vrednosni sud. S obzirom na karakter nauke, koja treba da utvrdi činjenice i eventualne pravilnosti između činjenica, a ne da izriče vrednosne stavove, ideja napretka ne može biti ideja nauke, kao ni eventualno uverenje da ljudsko društvo nazaduje. Ideja regresa je, takođe, vrednosna ideja i, stoga, izvan nauke. U nauci se ne možemo pitati da li je istorija dobra, ni da li je istorija rdava. Govoriti o slobodi, to znači vratiti se nekoj vrsti negativne teologije i proglasiti ljudsku stvarnost neprozirnom, dati čoveku neke božanske attribute. Kad je negativna teologija poricala mogućnost saznanja Boga, upravo je insistirala na tome da se Bog ne može saznati zato što je on slobodno biće, otud uska veza teološkog i antropološkog voluntarizma.

Sedmo. Napredak je samo delimičan. Ako uošte ima smisla govoriti o napretku, može se govoriti samo o delimičnom napretku. Od svih prigovora ideji univerzalnog napretka koje sam naveo, ovaj je verovatno najozbiljniji. Oni koji tvrde da je napredak zakon ljudske prirode – kao što je slučaj s Kondorseom, Milom, Ogistom Kontom, pretrpeli su poražavajuću kritiku, jer se lako može pokazati da takvog napretka nema. O napretku se može govoriti samo ako se uzme u obzir neki aspekt ljudske prirode. Tako, recimo, Poper govori o napretku nauke i tehnologije, ali i o napretku zaborava i indolencije. Dakle, ako se uzme neki drugi aspekt ljudske prirode, onda čovek nazaduje. Zanimljivo je da se spas evropske civilizacije ne traži u univerzalnog napretku, već u napretku nauke i tehnologije. Navodno, jedino evropska civilizacija ima nauku, dok druge civilizacije – ma kako bile razvijene – nisu imale nauku, pa su zato i propale. Ima smisla govoriti o progresu nauke, ali ne i o progresu umetnosti ili morala. Pa, ako se možemo diviti moralu i umetnosti starih Inka ili Egipćana, ne možemo se diviti njihovoj nauci, za nju nisu ni znali. Ono što je specifično za evropsku civilizaciju, jeste upravo nauka, a kako u nauci ima napretka, veruje se da će zato Evropa uspeti da istraje i izbegne sudbinu ranijih civilizacija. Ranije civilizacije su i propale zbog toga što se zasnivaju na onome u čemu se ne može napredovati.

Sledeći prigovor jeste problem cilja. Da li ideja cilja može da izdrži jednu strožu analizu? Da li možemo da govorimo o ideji cilja?

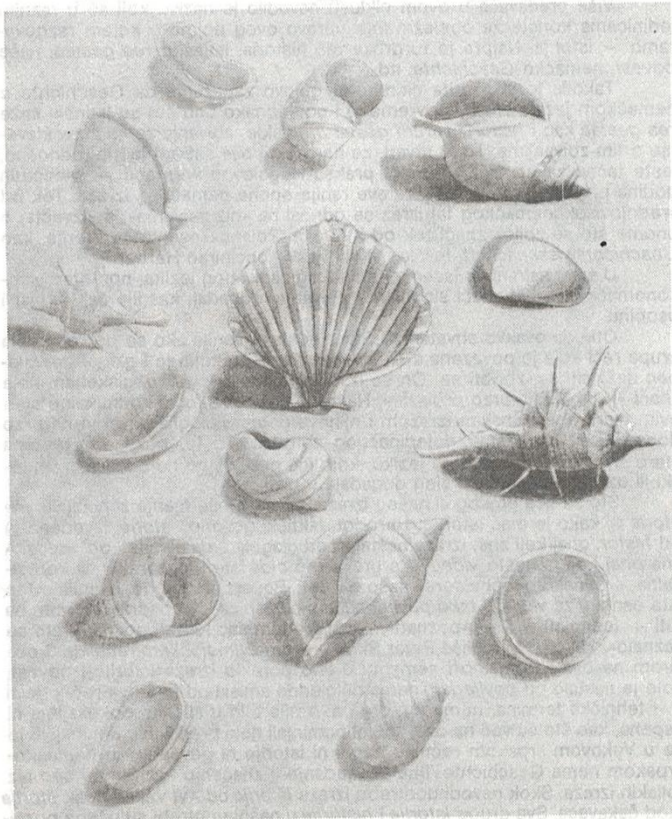
Govoreći o naučnom revolucijama, Tomas Kun veruje u napredak nauka, ali potpuno odbacuje ideju cilja. Obično se misli da je napredak nauke, ljudskog znanja, napredak prema nekakvoj istini, da je, recimo, savremena nauka bliže toj istini nego što je bila nauka V veka, nauka V veka bliže istini od nauke pre nove ere. Ne može se tako govoriti o napretku. U tom smislu savremeno znanje nije ništa bliže istini nego što je to bilo antičko znanje. Ako bismo merili napredak nauke prema nekakvoj istini, kao kakvom cilju, onda ne bi bilo napretka. A ipak, govorimo o napretku nauke. U kojem smislu, onda, govorimo o napretku nauke? U smislu upoređivanja sadašnjeg stanja s ranijim stanjima, o napretku počev od nečeg, a ne prema nečemu. Kun veruje da je moguće dati i kriterijume na osnovu kojih možemo da tvrdimo i u kojoj meri napreduje naučno znanje, pri čemu su ti kriterijumi imanentni procesu razvitka nauke. Jedan od kriterijuma koji predlaže Kun jeste sposobnost predviđanja. Na primer, savremena fizika može mnogo bolje da predvidi buduće događaje nego što je to mogla fizika XVII veka, pa se u tom smislu može tvrditi da je savremena fizika naprednija od fizike XVII veka.

Vrlo je zanimljiv kriterijum napredovanja koji predlaže Poper. On navodi kao kriterijum broj nerešenih problema. Kako raste naše znanje, raste i naše neznanje. Na početku nauke ima i malo rešenih problema i uopšte malo problema koje treba rešiti; danas imamo mnogo rešenih, ali i mnogo nerešenih problema. S obzirom na to da se Poperova ideja napretka zasniva na ideji opovrgavanja ranijih uverenja, za njega je upravo broj nerešenih problema bitan za napredak, s tim što on, na neki način, govori o dubini – da i dubina može da bude mera napretka.

Na sličan način se razmatra i eventualna mogućnost napretka u sferi evolucije života. Postoji prilično velika saglasnost u tome da napredak u evoluciji sadrži samo ona dva elementa naše definicije: ireverzibilnost i direktivnost, ali ne i to da se nove vrste posmatraju kao bolje u odnosu na ranije vrste. Znači, govori se opet o napretku u odnosu na to šta je život bio. Protiv takve ideje napretka nema ništa čak ni sam Darwin. U *Poreklu vrsta* on napredak meri po složenosti kao kriterijumu – nove vrste su složenije nego stare, ili po stupnju specijalizacije: što više idemo ka mlađim vrstama, sve su veće specijalizacije organa, ćelija i njihovih funkcija. Neki moderni genetičari prate napredak količinom tzv. genetičke informacije kojom raspolaže živi organizam, ćelija, verujući da se tokom evolucije ta količina povećava, ali, na žalost, još ne postoji mera da se ta količina stvarno meri i dokaže – tako da je to više teorijska pretpostavka nego rezultat eksperimentalne nauke.

Hegel je najuspešnije napao ideju napretka bez konačnog cilja. Ako je nešto beskrajno, onda napretka i nema. Ako govorimo o napretku, onda o njemu moramo da govorimo kao o konačnom procesu, određenom procesu koji ima svoj početak i završetak. Ako se nešto odvija bez kraja, onda to nema smisla, kao što ga nema ni prirodno događanje. Uvesti u ljudsku istoriju beskrajinost, znači uvesti besmisao. Rasel duhovito komentariše ovo besciljno napredovanje kad kaže da se ljudska sreća sastoji u napredovanju, a ne u činjenici da se napredovalo.

I, na kraju, deveti prigovor: antropomorfizam ili antropocentrizam ideje napretka. Tražiti cilj – a videli smo da ideje napretka, zapravo, i nema ako nemamo nikakav cilj – predstavlja ljudsko ponašanje, i to ponašanje pojedinca. Svi mi postavljamo ciljeve i nastojimo da ih ostvarimo. Prvo je pitanje u kojoj meri i kako mi smemo verovati da i čovečanstvo ima nekakve

ciljeve, da i čovečanstvo rešava nekakve zagonetke istorije – kao što kaže Marks. Upravo na tom argumentu insistiraju Šopenhauer i Niče. Svaki pojedinačni akt ima cilj, kaže Šopenhauer. Međutim, ukupno naše delovanje nema cilja. Pitajući se za pojam napretka, Niče izjavljuje: »Čovečanstvo ne napreduje, ono i ne postoji«, hotеći, u stvari, da na ekscentričan način kaže da ono što mi nazivamo čovečanstvo, narod, klasa – da su to, u stvari, apstrakcije. Konkretno postoje samo pojedinci i kao pojedinci postavljaju ciljeve.

To bi, sažeto, bili argumenti *contra* ideje napretka. Sad ću navesti neki argument *pro* te ideje.

Osnovni je Hegelov argument i, kako mi se čini, na njega nije uspešno odgovoreno. Mi, možda, ne možemo da izdržimo samoću u kosmosu. Međutim, ako nema napretka, nema ni istorije. Onda moramo da se pomirimo s tim da je granica prirode i naša granica. Onda je ono što mi zovemo istorijom, u stvari, samo priroda, ništa drugo nego priroda, ponavljanje ili besmislena reverzibilnost. Moramo izabrati hoćemo li da istorija nema smisla, ili da ga ima. Ako ga ima, mora imati i napretka. Ako nema napretka, onda istorija nema smisla, potpuno smo na terenu prirode. Onda je čovek isto što i stvar.

Zanimljiv je način kako je Niče pokušao da se spase od besmisla. On je hteo da se spase idejom večnog vraćanja, tvrdeći da će se kroz određeni vremenski period sve, potpuno do detalja, u apsolutnom smislu, ponoviti. Priznajem da mi ta metafizika – ma koliko ona pogodno i možda zanimljivo zvučala – izgleda dosta detinjasto. Ne može ni Niče – ma koliko da je napisao pohvala haosu – izdržati haos i besmislicu – to se najbolje vidi kroz ideju večnog vraćanja.

Drugi argument: čim ideja napretka uđe u istoriju, ona je već zadatak istorije, – bez obzira na to da li je ovo rešiv zadatak ili nije. Na neki način, ako mi ovde govorimo o napretku i postavljamo sebi pitanja napretka, napredak je ušao u istoriju, on je postao istorijski, bez obzira na to da li ćemo mi stvarno napredovati ili nećemo. Tek se idejom napretka ulazi u igru konzervativnost ili revolucionarnost, možemo se deliti na konzervativce i revolucionare. Dovoljno je da projektujemo neko bolje stanje, pa da već s tom našom projekcijom – ostvarili mi to stanje ili ne – uđe ideja napretka. Hoćemo da ostvarimo nešto bolje u budućnosti nego što je sadašnjost. Kakav je sada naš stav prema prošlosti? Pa i on mora da se menja. Prošlost je zaslužna što je došlo do ovog sada – ona je nas pripremila, pa sad mi pripremamo nešto bolje – tako da i prošlost učestvuje u stvaranju boljeg. Dovoljno je, dakle, da u nekom vremenskom trenutku ljudske istorije uvedemo napredak kao istorijski zadatak, i onda se cela ljudska istorija mora posmatrati kao napredovanje. Naravno, ne mora to biti pravolinijsko napredovanje, uniformno napredovanje itd., a li može biti pojmljeno kao avantura ljudske slobode. Ako je napredak zakon, nalog, stvar, onda je vanistorijski, nešto večno i nešto što – ako nije ljudski zadatak – ubija istoriju. Da bi napredak bio jedno od značenja istorije, mora se u nju spustiti, mora biti interiorizovan i, bez obzira na sve ljudske neusphe, življen.

Naveo bih još dva argumenta za ideju progressa. Prvo, to je ideja totalizacije ili totaliteta ljudske istorije, koje otkrivamo u sferi duha, a da ni najmanje ne budemo idealisti u hegelovskom smislu. Postoji solidarnost generacija pisaca, filozofa, naučnika, postoji neko jedinstvo duha između nas i starih Grka. Ako ne možemo da govorimo o nekakvom materijalnom jedinstvu, s obzirom na materijalni element, možemo da govorimo o duhovnom jedinstvu. Sebe smatramo učenicima Homerovim, Eshilovim, ili Aristotelovim, i to s dosta prava. Zapravo, materijalni element i nije istorijski ako nije preuzet od strane duha. To Žan-Pol Sartr lepo kaže: kuga ubija, ali kuga nije istorijski ako nije preuzet od strane duha. To Žan-Pol Sartr lepo kaže: kuga ubija, ali kuga nije istorijska, ona mora biti interiorizovana, življena, ući u sferu duha, pa tek onda dobiti istorijsko značenje.

I poslednji argument: bez napretka ostajemo bez nade, a čini se da ne možemo da živimo bez nade. Zanimljivo je da se napredak najintenzivnije živi u najtežim društvenim okolnostima. Hršćani su stvorili ideju spasa – napretka u najtežim mogućim istorijskim uslovima. Tu ideju su stvorili Jevreji, u situaciji kada ih Tit i Vespazijan ubijaju na milione osvajajući Jerusalim. Ne zaboravimo ni to da je Kondorse oformio ideju univerzalnog napretka krijući se od pariske policije; kad su ga ipak uhvatili, otrovao se i tako izbegao giljotinu. Tzv. revolucionarni teror sprovode optimisti nad optimistima: Termidor Oktobar – to je većno prokletstvo revolucije da se cepa na dva neprijateljska krila koja se međusobno proždiru.

Upravo Bloh to podvlači: »Tlo na kojem uspeva nada je nezadovoljstvo«. Tlo na kojem cvetaju ideje napretka je naše nezadovoljstvo. I ako je jednom dobu mnogo stalo do ideje napretka, to možda svedoči o nezadovoljstvu, da nešto s tim dobom nije u redu. Ako neko doba živi pesimističku perspektivu ili veruje u nekakve krugove i slično, izgleda da se u njemu još može živeti. To je ono što sam nazvao srećom u nesreći, to je ta nada koja nam pomaže da živimo našu nesreću, kao što je lepo rekao Helderlin: »Ali gde postoji opasnost, tu se rada i spasenje«. Da je to samo varljiva nada i da tu ne možemo govoriti o istini – sasvim je jasno. Latini su govorili: *Mundus vult decipi* – svet hoće da bude varen.

implicitne filosofije istorije u antici

kšenija maricki gađanski

Današnji stručnjaci za kosmos primenjuju slikovitu paralelu: oni ceo razvoj kosmosa porede s kalendarom u toku jedne godine. Po tom kosmičkom kalendaru, prve životinje na kopnu pojavile su se nekako krajem novembra, dinosaurusi su izumrli 25. decembra, 31. decembra ujutru pojavili su se majmuni, a čovek tek poslednja dva minuta pre ponoći 31. decembra! Pisana čovekova istorija, u tim razmerama, traje deset sekundi.

Ovaj maleni, premaleni segment obuhvata sve ono što je ljudska vrsta uspeła da sazna, da zapiše i da preda budućim naraštajima. I postavlja se osnovno pitanje: kako za tih desetak sekundi, nazovimo ih kosmičkim, čovek uopšte može uspeti da shvati sav razvoj pre njega, svu prošlost i zbiljanja u njoj? I inače ograničeno ljudsko saznanje, ovde je očigledno upravo ugroženo neverovatnom nesrazmerom vremenskog trajanja pre čoveka i pre njegove pisane istorije. Obično se danas smatra da su prva pisma, koja su nama poznata, nastala krajem IV milenija pre nove ere, dakle, pismenost je u najboljem slučaju poznata oko pet hiljada godina. To je, tako reći, zanemarljiv period u poređenju s apsolutnom hronologijom ljudskog postojanja, koja se procenjuje na nekih 1,800.000 godina, pa i više. Ova prva poznata pisma, nastala na tvrdom materijalu, i zbog toga i sačuvana do danas, nisu, verovatno, najstariji oblik beleženja koji je čovek koristio: sigurno je beležio na kori drveta, na daščicama, pomoću kanapa i slično, ali taj lako propadljivi materijal iz daleke prošlosti nije mogao biti sačuvan, iako su razni rabaši i čvorovi na kanapima do današnjeg dana sačuvani. Čak, neki vezuju i čvor na maramici da ih na nešto podseti, i ne sluteći koliko je to drevni običaj, koji se danas povezuje sa sujeverjem.

Ako je čovek, dakle, i mogao pisati ranije nego što to danas znamo, on je nesumnjivo dugo, vrlo dugo pre toga koristio jezik kao instrument interpersonalne komunikacije i emotivne ekspresije. Mada naučna istoriografija smatra da ljudska istorija počinje s pisanim podacima, jezički podaci pružaju još starija saopštenja o sadržini ljudske svesti i o njihovom pogledu na svet i na zbiljanja u njemu, na kosmos i na prirodu, što je, zapravo, i osnova svake filosofije istorije. Tako, paradoksalno, ispada da o najstarijoj filosofiji istorije možemo nešto dokučiti još pre no što je istorija i nastala.

Ovakve jezičke podatke, moj profesor Milan Budimir, kome je KNU, svojevremeno, dodelio povelju kao svom predavaču i tako bio jedan od malobrojnih u našoj kulturi i nauci koji je na taj način iskazao zahvalnost jednoj od najumnijih glava u našim društvenim naukama, profesor Budimir je, dakle, te jezičke podatke zvao izvorima višeg reda ili istočnicima. Mada bi to bila tema za sebe, navešću nekoliko jezičkih primera.

Više predavača u ovom ciklusu navodilo je nazive koji se u raznim jedinicama koriste za obeležavanje upravo ovog pojma o kojem razgovaramo – istorija. Najpre je tu grčka reč *historia*, latinsko *res gestae*, naše *povest*, nemačko *Geschichte*, itd.

Takođe je više puta citirano Hegelovo zapažanje da *Geschichte* u nemačkom jeziku znači istovremeno i podjednako ono što se latinski kaže *res gestae* kao i *historia rerum gestarum*, dakle, zbiljanja sama i izveštavanje o tim zbiljanjima. To, u stvari, za nemački i nije sasvim tačno, odnosno, jeste tačno za nemačku jezičku praksu Hegelovog vremena – tridesetih godina prošlog veka, ali ne i za sve ranije epohe nemačkog izraza. Tek od srednjovisokonemačkog taj izraz se odnosi na »niz zbiljanja«, a »izveštaj o onome što se zbililo« znači tek od XV veka. Pojam *Geschichte* istorija, kao *Geschichtswissenschaft*, tek je u XVIII veku koncipirao Herder.

U svim najranijim fazama nemačkog zapisanog jezika, npr. starovisokonemačko *giscicht* znači singularno zbiljanje, događaj, kasnije čak i stvar i osobinu.

Otkuda ovakvo shvatanje? Stvar postaje jasnija ako se pogleda cela grupa reči koja je povezana s *Geschichte*, između kojih je i glagol *geschehen* dešavati se, zbiljavati se. On se izvodi iz osnove *skehan*, *giskehan*, koja znači »juriti, hitati, brzo prolaziti«. Naše reči *skok* i *skočiti* koradikalne su s ovim stariim germanskim izrazom i njihova onomasiologija ukazuje na brzo događanje i prolaženje pojedinačnog zbiljanja. To je, očigledno, veoma stari shvatanje, sačuvano u jeziku, koje još ni slučajno ne uočava vremenški ili uzročno-posledični sled događaja u nizu.

Što se tiče grčkog ili našeg izraza, situacija nije manje zanimljiva. *Historia* ili, kako je otac istorije, Herodot, faktički govorio, *istoriē*, izvedeno je od *histor*, onaj koji zna, izraza nastalog od glagola *oida* – znati od *woida*. A zna onaj koji je nešto *video*, i ta grčka reč *oida* istog je porekla, ili koradikalna, s latinskom reči *videre* i našom videti. Povest je, takođe, nastala od te iste osnove za *videti*. I tako *povijedati* kao složenica koja sadrži faktivum na -ati + (osnovu) ved – »poznati«, znači »redom saopćavati poznato, što se saznalo«, kako to formuliše Petar Skok u svom *Etimološkom rečniku*. S obzirom na ovo i formalno i semantički isto poreklo izraza istorija i povest, koje je nastalo od *povijedati*, nema očigledno smisla od ove dve reči praviti dva tehnička termina, nema ni potrebe, a nije bilo u sličnim pokušajima ni uspeha, kao što su već na ovoj tribini pominjali neki predavači. Zanimljivo je da u Vukovom srpskom rečniku nema ni istorije ni povesti, a u nemačko-srpskom nema *Geschichte*. Ima *povijedanje* u značenju kazivanje i ceo niz bliskih izraza. Skok navodi upotrebu izraza *istorija* od XVI veka i oblik *štorija* kod čakavaca. Sve druge *istorije* i *historije* u našoj upotrebi su učene pozaj-